

Η συμβολή της παιδείας στην κοινωνική πρόοδο

Μια αναφορά στις παιδαγωγικές απόψεις του Α. Σ. Μακάρεγκο

«Το πιο σημαντικό που συνηθίσαμε να εκτιμούμε στον άνθρωπο είναι η δύναμη και η ομορφιά. Και το μεν και το δε καθορίζονται στον άνθρωπο αποκλειστικά και μόνο από τη στάση του απέναντι στην προοπτική. Ο άνθρωπος που καθορίζει τη συμπεριφορά του με βάση την πιο κοντινή προοπτική είναι και ο πιο αδύναμος. Αν ικανοποιείται μόνο με τη δική του προοπτική, έστω και μακρινή, μπορεί να φαίνεται δυνατός, όμως δεν αισθανόμαστε την ομορφιά της προσωπικότητας και την πραγματική της αξία. Όσο ευρύτερη είναι η κολεκτίβα, οι προοπτικές της οποίας αποτελούν για το άτομο προσωπικές προοπτικές, τόσο ο άνθρωπος είναι ομορφότερος και καλύτερος».

Α. Σ. Μακάρεγκο

Στο συγκεκριμένο άρθρο πρόκειται να εξετάσουμε τις παιδαγωγικές απόψεις του Α. Σ. Μακάρεγκο, ενός από τους σημαντικότερους παιδαγωγούς του αιώνα μας, στο έργο του οποίου κεντρική θέση κατέχει το πρόβλημα του κοινωνικού προσδιορισμού των στόχων και του περιεχομένου της εκπαίδευσης, η κοινωνικοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς και ο ρόλος της παιδείας στον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Στην κοινωνία όπου κυριαρχεί ο υποδουλωτικός χαρακτήρας του καταμερισμού της εργασίας, με δεσπόζουσα την αντίθεση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, το σχολείο και ευρύτερα το σύστημα διαπαιδαγώγησης των νέων προβάλλει συνήθως ως αυτόνομη-ανεξάρτητη πραγματικότητα, η διαδικασία μετάδοσης γνώσεων ως αυτοσκοπός, η ίδια δε η γνώση προβάλλει ως αυταξία. Η αποδοχή της δεδομένης φαινομενικότητας οδηγεί τελικά στην απολογία της κοινωνικής διαφοροποίησης με βάση, εν προκειμένω, τη διαφορά μορφωτικού επιπέδου, ενώ παράλληλα κλείνει το δρόμο στην αναζήτηση των κοινωνικοταξικών αιτιών αναπαραγωγής της δεδομένης κατάστασης.

Η θεώρηση της γνώσης ως αυταξίας και της διάδοσής της ως αυτοσκοπού παραγνωρίζει το γεγονός ότι η αφομοίωση, η εμπέδωση και γενικά η προσέγγιση του συσσωρευμένου πνευματικού πλούτου της ανθρωπότητας από την κάθε νέα γενιά συμβαδίζει, διαμεσολαβείται και ετεροπροσδιορίζεται από τη διαμόρφωση της ηθικής και κοινωνικο-πολιτικής συμπεριφοράς του νέου, της συγκεκριμένης κοσμοαντίληψής του, των σκοπών ζωής και

των ιδεωδών του. Με άλλα λόγια, φρονούμε ότι η μόρφωση των νέων ως διαδικασία μετάδοσης γνώσεων συντελείται πάντα στα πλαίσια της ανάπτυξης και διαπαιδαγώγησης της ανθρώπινης προσωπικότητας και ότι είναι η δεύτερη διαδικασία αυτή η οποία καθορίζει το επίπεδο πρόσληψης γνώσεων, το περιεχόμενό τους, τους σκοπούς και τον τρόπο αφομοίωσης, χρησιμοποίησης και ανάπτυξής τους. Η εξέταση της εκπαίδευσης των νέων από τη σκοπιά της διαπαιδαγώγησης της προσωπικότητας έχει, κατά τη γνώμη μας, θεμελιώδη σημασία, διότι παραπέμπει στη διερεύνηση της συνάφειας παιδείας και κοινωνικών σχέσεων, μιας και είναι οι κοινωνικές σχέσεις —ακριβέστερα οι κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής— εκείνες οι οποίες υποδεικνύουν το αντίστοιχο θεμιτό κοινωνικό υποκείμενο και υπαγορεύουν το πρόγραμμα διαπαιδαγώγησης του.

Επιλέξαμε το παιδαγωγικό έργο του Α. Σ. Μακάρενκο για να προσεγγίσουμε τη σχέση παιδείας και κοινωνίας διότι στον κορυφαίο αυτό παιδαγωγό οφείλουμε μια από τις σπουδαιότερες και πλέον αποτελεσματικές προσπάθειες σύζευξης της παιδαγωγικής διαδικασίας με τις ευρύτερες κοινωνικές εξελίξεις και σχέσεις, στη βάση μιας νηφάλιας και οξυδερκούς θεώρησης του καθοριστικού ρόλου της κοινωνικής ζωής και εργασίας στη διαπαιδαγώγηση της προσωπικότητας. Θα θέλαμε ακόμη να επισημάνουμε πως η σημασία των απόψεων και του έργου του Α. Σ. Μακάρενκο έγκειται στο γεγονός ότι αυτός εισηγήθηκε και επιχείρησε πειραματικά τη ριζική αναμόρφωση του συστήματος εκπαίδευσης των νέων, με ένα εξαιρετικά ριζοσπαστικό τρόπο, αντίστοιχο του ριζοσπαστισμού της Οκτωβριανής Επανάστασης, τα ιδεώδη της οποίας υιοθετούσε και υπηρετούσε.

Συμμετέχοντας, λοιπόν, συνειδητά στο γίγνεσθαι του νέου κοινωνικού καθεστώτος, ο Α. Σ. Μακάρενκο ασχολήθηκε δραστήρια με την οργάνωση ενός νέου τύπου παιδείας, ο οποίος θα ανταποκρινόταν στην προοπτική οικοδόμησης της κομμουνιστικής κοινωνίας. Ένα από τα αφηρητικά σημεία της σκέψης του είναι η ρεαλιστική επισήμανση του γεγονότος ότι η εκπαίδευση, με τη θεσμικο-οργανωτική διάστασή της, σε κάθε ταξική κοινωνία υπηρετεί, σε τελευταία ανάλυση, τις κυρίαρχες ταξικές σχέσεις, ασχέτως αν οι λειτουργοί της παιδείας έχουν συνείδηση του πράγματος ή όχι. Η σοσιαλιστική επανάσταση, κατά τον Α. Σ. Μακάρενκο, δεν καταργεί την υπαγωγή της παιδείας στο κυρίαρχο κοινωνικό καθεστώς αλλά, εγκαινιάζοντας τη συνειδητή παρέμβαση του ανθρώπου στην αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας, προϋποθέτει και απαιτεί τη συνειδητή-σκόπιμη παρέμβαση στην εκπαιδευτική διαδικασία και την προσαρμογή της τελευταίας στους στόχους του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Ο σοβιετικός παιδαγωγός πιστεύει ακράδαντα ότι στη διαπαιδαγώγηση του νέου ανθρώπου παίζει πάντα αποφασιστικό ρόλο το κοινωνικό περιβάλλον. Επειδή όμως το τελευταίο χαρακτηρίζεται από αντιφάσεις —αντιφατικές κοινωνικές δυνάμεις και συμφέροντα—, η άρση των οποίων αποτελεί υπόθεση της επανάστασης, η αγοραία υπαγωγή του ατόμου σ' αυτό το περιβάλλον και η αφομοίωσή του μπορεί να καταστεί, και καθίσταται τελικά, ανασταλτικός παράγοντας για την υλοποίηση των στόχων της σοσιαλιστικής διαπαιδαγώγησης. Σύμφωνα με τον Α. Σ. Μακάρενκο, λοιπόν, ο κοινωνικός προσδιορισμός της παιδείας επ' ουδενί λόγω δεν συνεπάγεται την κομφορμιστική και κατ' ουσίαν χειρωνακική αντίληψη περί παιδαγωγικού αυτοματισμού του κοινωνικού περιβάλλοντος. Αναφερόμενος ο ίδιος στις κοινωνικές παραμέτρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αντιμετω-

πίζει την κοινωνική πραγματικότητα όχι ως κάτι στατικό και δεδομένο, αλλά ως μεταβαλλόμενη οντότητα, στην αλλαγή της οποίας συμμετέχουν ενεργά οι άνθρωποι. Το σχολείο, συνεπώς, και γενικότερα η θεσμικο-οργανωτική βάση της εκπαίδευσης δεν πρέπει απλά να παρακολουθούν και να αντιγράφουν το κοινωνικό status quo, αλλά να αποτελούν το κύτταρο των νέων προοδευτικών κοινωνικών σχέσεων στο χώρο των παλιών, να αποτελούν νέα ποιότητα κοινωνικής οργάνωσης ουσιαστικά συνυφασμένη με τους άλλους θεσμούς της αναδυόμενης σοσιαλιστικής κοινωνίας. Το σχολείο —δηλώνει ο παιδαγωγός— πρέπει να αγωνίζεται για τον κομμουνισμό, με την ίδια θέληση και γενναιότητα, με την ίδια ένταση που αγωνίζεται και η κοινωνία μας¹.

Οι παραπάνω ιδέες αποτέλεσαν τη θεμελιώδη βάση επί της οποίας ο Α. Σ. Μακάρενκο στήριξε τις απόψεις του περί του σκοπού της σοσιαλιστικής παιδείας και των μέσων υλοποίησής του. Ως σκοπό της παιδείας των νέων ο σοβιετικός παιδαγωγός θεωρούσε τη διαμόρφωση-διαπαιδαγώγηση του υποκειμένου της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στην Ε.Σ.Σ.Δ., δηλαδή ανθρώπων που, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται, θα είναι αφοσιωμένοι στην κοινωνία μας, στην επαναστατική μας ιστορία, στην υπόθεσή μας². Ο σκοπός αυτός υπερέβαινε κατά πολύ τη θεώρηση της παιδείας ως διαδικασίας μετάδοσης-διάδοσης γνώσεων, δηλαδή ως διδασκαλίας. Η διαφώτιση του νέου ανθρώπου, η διδασχία των συσσωρευμένων γνώσεων και της πείρας της ανθρωπότητας, ακόμη και της νέας, κυρίαρχης επαναστατικής ιδεολογίας, αποτελούν για τον Α. Σ. Μακάρενκο επιμέρους καθήκον, ενταγμένο και υποταγμένο στον κύριο στόχο: τη διαπαιδαγώγηση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Είμαστε οπαδοί —διακηρύσσει ο παιδαγωγός— της ενεργού μπολσεβίκικης παιδαγωγικής, της παιδαγωγικής που δημιουργεί την προσωπικότητα, που δημιουργεί το νέο τύπο ανθρώπου³.

Ενώ στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία υποκείμενο της παραγωγικής δραστηριότητας και της κοινωνικής ζωής είναι οι αποξενωμένοι και ανταγωνιζόμενοι μεταξύ τους ιδιώτες, στη σοσιαλιστική κοινωνία υποκείμενο καθίσταται σταδιακά το σύνολο των εργαζομένων ως συλλογικών ιδιοκτητών μέσων παραγωγής. Πρόκειται, συνεπώς, περί συλλογικού υποκειμένου, που στην ώριμη διάστασή του θα καλύπτει ολόκληρη την ενοποιημένη κομμουνιστική ανθρωπότητα. Ενώ στις σχέσεις μεταξύ των μελών της ταξικής και ιδιαίτερα της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας επικρατεί ο εγωισμός και η ιδιοτέλεια, στις σχέσεις μεταξύ των συνεταιρισμένων παραγωγών της κομμουνιστικής κοινωνίας κυρίαρχο στοιχείο θα αποτελεί ο κολεκτιβισμός (η συλλογικότητα)⁴ που, κατά τον Α. Σ. Μακάρενκο, στον απλούστερο ορισμό του σημαίνει την αλληλεγγύη του ανθρώπου με την κοινωνία⁵. Έτσι λοιπόν, η διαπαιδαγώγηση του υποκειμένου της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στην Ε.Σ.Σ.Δ. συνεπάγεται την αγωγή των νέων στο πνεύμα του κολεκτιβισμού. Αναφορικά με την ξεχωριστή προσωπικότητα, ο παραπάνω στόχος συνίσταται στη διαμόρφωση ενός τέτοιου τύπου ανθρώπου στα προσωπικά συμφέροντα, τους σκοπούς και την πρακτική δραστηριότητα του οποίου θα ενσαρκώνονται τα συμφέροντα, οι σκοποί και τα ιδεώδη της σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Η συλλογικότητα όμως διαπαιδαγωγείται πρώτα και κύρια μέσα στην κολεκτίβα. Γι' αυτό το λόγο ο Α. Σ. Μακάρενκο θεωρεί ότι η παιδική κολεκτίβα θα πρέπει να είναι ο θεσμικο-οργανωτικός πυρήνας του σοβιετικού εκπαιδευτικού συστήματος⁶. Μάλιστα, η εκπαιδευτική κολεκτίβα είναι αναγκαίο να έχει εργασιακό χαρακτήρα, να δομείται δηλαδή όχι μόνο σε σχολική αλλά και σε παραγωγική βάση. Συνεπώς, όσον αφορά τα μέσα του

παιδαγωγικού έργου, όπως δηλώνει ο ίδιος ο Α. Σ. Μακάρενκο, στην κομμουνιστική αγωγή κύριο μέσο διαπαιδαγώγησης είναι η ζωντανή εργασιακή κολεκτίβα⁷.

Εδώ βέβαια θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η ιδέα της συμμετοχής των παιδιών στην παραγωγική δραστηριότητα της κομμουνιστικής κοινωνίας και της διαπαιδαγώγησής τους διά της εργασίας διατυπώθηκε πρώτα από τους Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς⁸. Η ιδέα αυτή των κλασικών του μαρξισμού απορρέει από τη διακρίβωση της προοπτικής άρσης του υποδουλωτικού καταμερισμού της εργασίας και της δυνατότητας για πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας που διανοίγεται με τον κομμουνιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η ενότητα θεωρητικής κατάρτισης και εργασιακής δραστηριότητας, κατά τους Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς, θα συνδράμει στη διαμόρφωση ορθής αντιλήψης του νέου περί της προελεύσης και της υλικής βάσης των γνώσεων, που δεν είναι άλλη από την παραγωγική αλληλεπίδραση ανθρώπων-φύσης, ενώ επίσης θα διαμορφώσει πολυσχιδείς προσωπικότητες, ικανές να περνούν από το ένα είδος παραγωγικής ενασχόλησης στο άλλο, κι έτσι όχι μόνο να απολαμβάνουν το δημιουργικό χαρακτήρα της εργασίας τους, αλλά και να μπορούν να διαχειρίζονται συνειδητά τα κοινωνικοποιημένα μέσα παραγωγής. Με τη νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης, η οικοδόμηση του Ενιαίου Σχολείου Εργασίας αποτέλεσε το βασικό άξονα της εκπαιδευτικής πολιτικής του νεαρού σοβιετικού κράτους. Στην εργασιακή, κολεκτιβιστική αγωγή των νέων έδιναν μεγάλη σημασία οι πρωτεργάτες και θεμελιωτές της σοβιετικής παιδαγωγικής σκέψης, όπως ο Α. Β. Λουνατσάρσκυ, η Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ο Σ. Τ. Σάτσκυ, ο Π. Π. Μπλόνσκι κ.ά.

Σκεπτόμενος στο πνεύμα των παραπάνω μαρξιστικών απόψεων, ο Α. Σ. Μακάρενκο υπογράμμισε ιδιαίτερα το σπουδαίο ρόλο της εργασίας στη μετατροπή του εκπαιδευόμενου από αντικείμενο της παιδαγωγικής επενέργειας σε υποκείμενο, στην αποκάλυψη και ανάπτυξη των δημιουργικών ικανοτήτων του ατόμου, στη διαπαιδαγώγηση ενός σοσιαλιστικού ήθους αλτρουϊσμού και φιλεργίας, βασισμένου στο σεβασμό προς την κοινωφελή εργασιακή προσπάθεια των συνανθρώπων. Σύμφωνα με σχετικό ισχυρισμό του σοβιετικού παιδαγωγού, μόνο η εργασία στην κολεκτίβα, η εργασιακή αλληλοβοήθεια των ανθρώπων και η διαρκής αμοιβαία εργασιακή τους εξάρτηση μπορούν να διαμορφώσουν μια ορθή σχέση μεταξύ τους. Μόνο η συμμετοχή στη συλλογική εργασία επιτρέπει στον άνθρωπο να αναπτύξει ορθή, ηθική στάση προς τους άλλους ανθρώπους —συγγενική αγάπη και φιλία προς τον κάθε εργαζόμενο, οργή και καταδίκη για τον ακαμάτη⁹.

Θεμελιώδης για τον Α. Σ. Μακάρενκο, αναφορικά με τον τρόπο και τα μέσα διαπαιδαγώγησης της νεολαίας, είναι η άποψη ότι τα παιδιά δεν πρέπει να ετοιμάζονται για τη ζωή αλλά να ζουν τη ζωή. Συνεπώς, αντί για μια ανέμελη παιδική ηλικία —ιδέα που απέρριπτε ο παιδαγωγός— θα πρέπει να τους προσφέρεται η δυνατότητα για μια, κατά το δυνατόν, αυθεντική εργασιακή και κοινωνική δραστηριότητα, στο πνεύμα και την κατεύθυνση των εργασιακών προσπαθειών της υπόλοιπης κοινωνίας. Αν εμείς —διερωτάται ο Α. Σ. Μακάρενκο— είμαστε ευτυχημένοι με τις εργασιακές μας φροντίδες, τις εργασιακές μας νίκες, με την ανάπτυξη και τις υπερβάσεις μας, τότε με ποιο δικαίωμα επιλέγουμε για τα παιδιά αντίθετα κριτήρια ευτυχίας: την πρραξία, την κατανάλωση, την αφροντισιά¹⁰;

Εκ πρώτης όψεως ίσως δημιουργηθεί η εντύπωση, ότι στις απόψεις του Α. Σ. Μακάρενκο περί παιδικής εργασιακής κολεκτίβας, αλλά και ευρύτερα στις παρόμοιες απόψεις των

πρώτων σοβιετικών παιδαγωγών, επαναλαμβάνονται, *mutatis mutandis*, ιδέες που διατυπώθηκαν κι έγιναν δημοφιλείς σε Η.Π.Α. και Ευρώπη στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, στα πλαίσια ενός φιλελεύθερου παιδαγωγικού ρεύματος που αποσκοπούσε στη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης. Ένας από τους πρωτεργάτες του ρεύματος αυτού ήταν ο θεωρητικός του πραγματισμού J. Dewey, ο οποίος ανήγαγε τη διαπαιδαγώγηση των νέων σε διαδικασία συσσώρευσης και αναδόμησης της εμπειρίας μέσα από την πρακτική δραστηριότητα: το παιχνίδι και την εργασία. Ο J. Dewey θεωρούσε το σχολείο κοινωνία σε μικρογραφία και, ως εκ τούτου, τασσόταν υπέρ μιας κοινοτικής οργάνωσης της σχολικής ζωής, όπου θα κυριαρχεί και θα καλλιεργείται το πνεύμα της συνεργασίας και της αλληλοβοήθειας¹¹. Κορυφαίοι επίσης εκπρόσωποι των ιδεών του κοινωνικού προσανατολισμού της παιδείας, της ομαδικής και εργασιακής διαπαιδαγώγησης των νέων μπορούν να θεωρηθούν οι P. Natorp, G. Kerschensteiner, W. L. Lay, H. Gaudig, O. Scheibner κ.ά.

Παρά όμως τη φαινομενική ομοιότητα, οι διαφορές των απόψεων του Α. Σ. Μακάρενκο απ' αυτές των αναφερθέντων παιδαγωγών είναι μεγάλες και ουσιώδεις. Κατά κύριο λόγο οι διαφορές αυτές απορρέουν από τη διάθλαση στο παιδαγωγικό έργο των μεν και του δε διαφορετικών κοσμοθεωριών και κοινωνικοπολιτικών συμπεριφορών. Στη σκέψη των αστών μεταρρυθμιστών παιδαγωγών, η κοινωνία λαμβάνεται ως κάτι δεδομένο, ενώ η κοινωνικοποίηση του σχολείου νοείται ως διαρκής προσαρμογή στο κοινωνικό περιβάλλον και ως εκπαίδευση των νέων στο πνεύμα της προσαρμογής στο περιβάλλον αυτό. Ενίοτε τίθεται το θέμα της κοινωνικής μεταρρύθμισης ως μερικής, όμως, διά της παιδείας βελτίωσης της υπάρχουσας κατάστασης. Το δε Σχολείο Εργασίας, στο στοχασμό των εν λόγω παιδαγωγών, προορίζεται κυρίως για την παροχή πολυτεχνικών γνώσεων, την ανάπτυξη εργασιακών ικανοτήτων και δεξιοτήτων —με άλλα λόγια για την επαγγελματική κατάρτιση των μελλοντικών εργαζομένων.

Αντιθέτως, ο Α. Σ. Μακάρενκο, όντας στρατευμένος στην υπόθεση του επαναστατικού μετασχηματισμού της κοινωνίας, αποσκοπεί στη διαπαιδαγώγηση όχι απλά της ικανότητας προσαρμογής στην κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και της ικανότητας ενεργού συμμετοχής στη ριζική αλλαγή αυτής. Εμφορούμενος από το κομμουνιστικό ιδεώδες της ενοποιημένης αταξικής κοινωνίας, προσδίδει στην εργασιακή αγωγή μια διάσταση που υπερβαίνει τα όρια της επαγγελματικής εκπαίδευσης και καθίσταται διαπαιδαγώγηση της φιλόπονης και με αυταπάρηση αφοσίωσης του ατόμου στην πρόοδο της εργαζόμενης ανθρωπότητας. Αναφερόμενος εμφατικά στην ηθικοπαιδαγωγική σημασία της εργασίας, ο Α. Σ. Μακάρενκο δηλώνει: «Η εργασιακή φροντίδα δεν είναι απλά ένας δρόμος που οδηγεί στα μέσα διαβίωσης, αλλά είναι επίσης η ηθική, η φιλοσοφία του νέου κόσμου, η σκέψη για την ενότητα των εργαζομένων και τη νέα ευτυχισμένη ανθρωπότητα»¹².

Αλλά και η αντίληψη του παιδαγωγού περί παιδικής κολεκτίβας φέρει το στίγμα της κοινωνικής υπόθεσης που αυτός υπηρετούσε. Με τη λέξη κολεκτίβα ο Α. Σ. Μακάρενκο δεν εννοεί απλά μια σχολική κοινότητα διακρινόμενη για τη συνεργασία και την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της. Κατ' αυτόν, η συγκρότηση και λειτουργία μιας αυθεντικής κολεκτίβας δεν περιορίζεται στην ανάπτυξη συγκεκριμένης ποιότητας σχέσεων στο εσωτερικό της, αλλά αφορά πρωτίστως τη σχέση που αναπτύσσει η κάθε ομάδα ανθρώπων με την υπόλοιπη κοινωνία. Η πρόσεγγιση αυτή χρήζει, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερης προσοχής. Κοινότητες και

ομάδες με κοινά συμφέροντα και συλλογική δράση μπορούν να υπάρξουν και υπάρχουν και στην ταξική, ανταγωνιστική κοινωνία. Στο βαθμό όμως που οι ομάδες αυτές υπηρετούν μόνο τα δικά τους συμφέροντα, ενώ παράλληλα ανέχονται, αποδέχονται είτε ακόμα και αποσκοπούν στη διατήρηση του κοινωνικού ανταγωνισμού, η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών τους δεν μπορεί να είναι αυθεντική και ουσιαστική. Πιστεύουμε ότι οποιαδήποτε μορφή ανθρωπίνης αλληλεγγύης, όταν δεν είναι συμβατή με την υπόθεση και την προοπτική της πανανθρώπινης αλληλεγγύης, όταν δηλαδή οι αλληλέγγυες σχέσεις μιας ομάδας είτε αναπαράγουν την κοινωνική αποξένωση και τον ανταγωνισμό είτε συμβιβάζονται με τα φαινόμενα αυτά, τότε η εν λόγω αλληλεγγύη είναι ως επί το πλείστον τυπική και επιφανειακή. Τις περισσότερες φορές η τέτοιου είδους αλληλεγγύη στηρίζεται στη συνύπαρξη και το συμβιβασμό των ξεχωριστών ιδιοτελών συμφερόντων του κάθε μέλους της ομάδας, χωρίς να αίρει τα συμφέροντα αυτά και την αντίθεση ιδιωτικού-συλλογικού στο εσωτερικό της ομάδας. Συνεπώς, και η σχολική κοινότητα στην ταξική κοινωνία, και όταν ακόμα αυτή δομείται σε συνεργατική, συλλογική και αυτοδιαχειριστική βάση, από τη στιγμή που δεν μπορεί να υπερβεί τα όρια της κομπορρομιστικής ανοχής και προσαρμογής στον κοινωνικό ανταγωνισμό, συνιστά μια πλασματική ενότητα των μελών της. Σε ένα τέτοιο σχολείο η οποιαδήποτε συνεργασία και αλληλοβοήθεια έχουν αναπόφευκτα συντεχνιακό χαρακτήρα.

Στην αντίληψη του Α. Σ. Μακάρνκο περί κολεκτίβας, θεμελιώδες στοιχείο είναι η θεώρηση της εν λόγω ομάδας ως ενότητας ανθρώπων, κοινή υπόθεση των οποίων είναι η εργασία και η προσπάθεια για την πρόοδο τόσο της σοβιετικής κοινωνίας όσο και ολόκληρης της ανθρωπότητας. Γι' αυτό και ο σοβιετικός παιδαγωγός θεωρεί την εργασιακή δραστηριότητα ιδιαίτερης σημασίας για την συγκρότηση αυθεντικής παιδικής κολεκτίβας. Συμμετέχοντας στην κοινωνική παραγωγή, η παιδική κολεκτίβα εντάσσεται σε ευρύτερα πεδία συλλογικότητας και συνεργασίας στα οποία λαμβάνει μέρος μια πληθώρα άλλων κολεκτίβων, συνδέεται συνεταιριστικά με όλους τους σοβιετικούς εργαζόμενους και έτσι ο παιδαγωγικός πυρήνας του σοβιετικού κράτους εγείρεται στο ύψος των καθολικών κοινωνικών δεσμών και στόχων. Η εργασιακή δραστηριότητα, με τη συνεργατική, σοσιαλιστική μορφή της, καθίσταται τελικά μέσο που μετατρέπει την παιδαγωγική κοινότητα σε αληθινή κολεκτίβα, στην οποία οι σχέσεις μεταξύ των μελών της αποσκοπούν στην υπηρεσία του κοινού, κοινωνικού συμφέροντος¹³.

Οι απόψεις του Α. Σ. Μακάρνκο περί παιδικής εργασιακής κολεκτίβας διαμορφώθηκαν και δοκιμάστηκαν μέσα από το σπουδαίο παιδαγωγικό του εγχείρημα, της οργάνωσης και διεύθυνσης των κοινοτήτων Σταθμός «Μ. Γκόρκυ» και Κομμούνα «Φ. Ντζερζίνσκυ»¹⁴. Οι κολεκτίβες αυτές είχαν ιδρυθεί για τη διαπαιδαγώγηση απροστάτευτων παιδιών τα οποία, ζώντας κυρίως στους δρόμους, ανέπτυσαν εγκληματικές δραστηριότητες. Το κατόρθωμα του Α. Σ. Μακάρνκο έγκειται στο γεγονός ότι οι εν λόγω κοινότητες οργάνωθηκαν με βάση τα πρότυπα και τις αρχές όχι κάποιου σφραγισμένου ιδρύματος, αλλά μιας αυθεντικής παιδικής εργασιακής κολεκτίβας, στα πλαίσια της οποίας οι άλλοτε μικροί αληθίνοι μετατράπηκαν σε ανθρώπους με υψηλό κοινωνικό φρόνημα, οι περισσότεροι δε απ' αυτούς διακρίθηκαν για την προσφορά τους στην κοινωνία.

Όπως προκύπτει από τη δομή συγκρότησης του Σταθμού «Μ. Γκόρκυ» και της Κομμούνας «Φ. Ντζερζίνσκυ», ο Α. Σ. Μακάρνκο υιοθέτησε ένα κλιμακωτό σύστημα οργάνω-

σης των τροφίμων, αποτελούμενο από τις κολεκτίβες πρώτου βαθμού —την τάξη ή το σχολικό τμήμα, το εργασιακό τμήμα και το μικτό εργασιακό απόσπασμα— και τη δευτεροβάθμια κολεκτίβα, η οποία κάλυπτε όλο το εκπαιδευτικό ίδρυμα. Η διάκριση και ο συνδυασμός των δύο αυτών βαθμίδων αποσκοπούσε στην ανάπτυξη της ικανότητας του νέου ανθρώπου να εγείρεται από το επίπεδο της υπηρετήσης των στόχων της αφηρητικής και στοιχειώδους ομάδας στο επίπεδο της κατανόησης των συμφερόντων και υπηρετήσης των στόχων ευρύτερων κοινωνικών συνόλων. Επίσης αποσκοπούσε στην καλλιέργεια της ικανότητας των μελών μιας πρωτοβάθμιας κολεκτίβας να σχεδιάζουν και να αναπτύσσουν τη δράση τους με βάση τις αποφάσεις και απαιτήσεις της δευτεροβάθμιας και περαιτέρω με βάση τους στόχους και τα ιδεώδη ολόκληρης της κοινωνίας. Ο συνδυασμός τουλάχιστον δύο βαθμίδων συλλογικότητας στη δομή του εκπαιδευτικού ιδρύματος αποτρέπει, σύμφωνα με τον Α. Σ. Μακάρεγκο, τον κίνδυνο ανάπτυξης μιας συντεχνιακής νοοτροπίας, στο πνεύμα της οποίας τα συμφέροντα μιας επιμέρους ομάδας υπερισχύουν των κοινωνικών συμφερόντων¹⁵. Η αυθεντική συλλογικότητα, κατ' αυτόν, καλλιεργείται μόνο όταν ο νέος άνθρωπος, δραστηριοποιούμενος σε μια πρωτοβάθμια κοινωνική οργάνωση, υπηρετεί την υπόθεση της προόδου ολόκληρης της κοινωνίας, ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Η ενότητα των δύο αυτών βαθμίδων συλλογικότητας εξασφαλιζόταν μέσα από ένα ευρύ δίκτυο οργάνων και διαδικασιών παιδικής αυτοδιοίκησης-αυτοδιαχείρισης. Το εκπαιδευτικό ίδρυμα στο σύνολό του, ως ενιαία κολεκτίβα, υποδιαιρούνταν στα τμήματα εργασίας, αποτελούμενα από τρόφιμους διαφορετικών ηλικιών, και στα σχολικά τμήματα-τάξεις, όπου οι τρόφιμοι κατανέμονταν κατά ηλικίες. Παράλληλα με τα τμήματα αυτά, λειτουργούσαν τα λεγόμενα μικτά εργασιακά απόσπασματα, τα οποία σχηματίζονταν από τα μέλη διαφορετικών τμημάτων για διάφορες έκτακτες αποστολές, καθώς επίσης και αρκετοί όμιλοι ερασιτεχνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας. Το κάθε τμήμα εξέλεγε τον αρχηγό του, υποβάλλοντας σχετική πρόταση στη γενική συνέλευση των τροφίμων, όπου λαμβανόταν και η τελική απόφαση. Οι αρχηγοί τμημάτων συγκροτούσαν το Συμβούλιο της κολεκτίβας ή αλλιώς το Συμβούλιο των Διοικητών, ένα όργανο που συγκέντρωνε στα χέρια του πολλές αρμοδιότητες και έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη ζωή της κολεκτίβας στο διάστημα μεταξύ των γενικών συνελεύσεων. Η γενική συνέλευση των μελών της παιδικής κοινότητας ήταν και το ανώτατο όργανο του ιδρύματος, όπου εκλέγονταν οι αρχηγοί των τμημάτων, ο πρόεδρος του Συμβουλίου των διοικητών, καθώς και τα μέλη δύο επιτροπών, της υγειονομικής και της οικονομικής. Στις γενικές συνελεύσεις λαμβάνονταν οι πιο σοβαρές για τη λειτουργία του ιδρύματος αποφάσεις, τις οποίες μόνο ο διευθυντής του, δηλαδή ο Α. Σ. Μακάρεγκο, είχε δικαίωμα να εφεσιβάλλει, κάτι όμως που σπάνια συνέβαινε. Διά του συστήματος αυτού συλλογικής λήψης αποφάσεων, συλλογικής δράσης και ελέγχου, οι τρόφιμοι του Σταθμού «Μ. Γκόρκυ» και της Κομμούνας «Φ. Ντζερζίνσκυ» διεύθυναν και διευθετούσαν τις περισσότερες υποθέσεις που αφορούσαν την παιδική κολεκτίβα. Τέτοιες υποθέσεις ήταν ο σχεδιασμός των εργασιακών δραστηριοτήτων, η ανάθεση υπηρεσιών και η διαχείριση των ανθρωπίνων πόρων για τη διεκπεραίωση του συνόλου των εργασιακών καθηκόντων (όπως η τακτοποίηση και συντήρηση των χώρων διαμονής, διατροφής, διδασκαλίας και εργασίας, καθώς και η λειτουργία των εργαστηρίων, των παραγωγικών μονάδων και των υπηρεσιών της κολεκτίβας). Επίσης, στις παραπάνω αρμοδιότητες της παιδικής αυτοδιαχείρισης συ-

μπεριλαμβάνονταν ο έλεγχος της συμπεριφοράς του καθενός προς τους άλλους, η εκδίκαση παραπτώματων και η επιβολή κυρώσεων, η διοργάνωση ποικίλων εκδηλώσεων ψυχαγωγικού, πολιτιστικού και πολιτικού χαρακτήρα.

Ο Α. Σ. Μακάρενκο θεωρούσε μεγάλης παιδαγωγικής σημασίας υπόθεση τη συμμετοχή των τροφίμων στους θεσμούς και τις διαδικασίες διοίκησης της παιδικής κολεκτίβας. Μια από τις βασικές φροντίδες του σοβιετικού παιδαγωγού, κατά τη διάρκεια της εργασίας του στα προαναφερθέντα ιδρύματα, ήταν η μέγιστη δυνατή εναλλαγή των παιδιών στις διάφορες διοικητικές θέσεις, καθώς επίσης και η εξασφάλιση του κύρους των οργάνων αυτοδιοίκησης, μέσα από την τήρηση και εφαρμογή των αποφάσεων και εντολών τους τόσο από τους προϊστάμενους όσο και από τους υφισταμένους. Όπως επισημαίνει ο ίδιος ο Α. Σ. Μακάρενκο, είναι εξαιρετικής σημασίας ζήτημα το να μπορείς να διατάξεις το σύντροφό σου και το να μπορείς στο σύντροφό σου να υπακούς¹⁶, και μάλιστα να υπακούς όχι γιατί είναι πιο δυνατός από φυσικής πλευράς ούτε γιατί είναι εξυπνότερος, αλλά γιατί είναι εξουσιοδοτημένος από την κολεκτίβα και γι' αυτό είναι υπεύθυνος σε ό,τι αφορά την κολεκτίβα. Αυτό αποτελεί φαινόμενο σοβιετικού τύπου¹⁷.

Εκείνο που αξίζει εδώ να υπογραμμίσουμε είναι το γεγονός ότι στο δεδομένο σύστημα παιδικής αυτοδιοίκησης, μέσα από την εναλλαγή των τροφίμων στις θέσεις διοικητών και εκτελεστών, μέσα από τη συλλογική λήψη και υλοποίηση αποφάσεων που είχαν όμως ζωτική και όχι πλασματική σημασία για τη λειτουργία και ανάπτυξη της κολεκτίβας, ο νέος άνθρωπος έπαυε να αποτελεί απλά το αντικείμενο της παιδαγωγικής επενέργειας και καθίστατο υποκείμενο της κοινωνικής ζωής. Η δε ανάδειξη του τροφίμου σε υποκείμενο της συλλογικής δραστηριότητας αποτελούσε με τη σειρά της προϋπόθεση για την πρόοδο του συνόλου και απαιτούσε τόσο την ανάληψη ευθυνών απέναντι στην κολεκτίβα όσο και την εκπλήρωση των καθηκόντων που απορρέουν από τις ευθύνες αυτές. Ο Α. Σ. Μακάρενκο διηγείται ορισμένες εξαιρετικά δύσκολες περιπτώσεις στη ζωή των αναφερθέντων ιδρυμάτων, όπου η ευθύνη του κάθε τροφίμου απέναντι στα συμφέροντα της κολεκτίβας εκδηλωνόταν με τη λήψη δραστηριών και ενίοτε σκληρών μέτρων για την αντιμετώπιση κρουσμάτων αντικοινωνικής συμπεριφοράς που απειλούσαν την ασφάλεια και συνοχή του συνόλου¹⁸. Όμως, όσο πιο ασυμβίβαστη και αμείλικτη ήταν η στάση της παιδικής κολεκτίβας απέναντι στην ιδιοτέλεια και αυθαιρεσία ξεχωριστών ατόμων, τόσο μεγαλύτερο ήταν το αίσθημα της ευθύνης απέναντι στις κοινές υποθέσεις που καλλιεργούνταν με τη στάση αυτή. Όπως ενδεικτικά αναφέρει ο Α. Σ. Μακάρενκο, εκείνο το αγόρι το οποίο, έστω και μια φορά, ψήφισε την αποπομπή (από την κολεκτίβα —Π.Π.) ενός συντρόφου του, εγκαλούμενου για κλοπή, με μεγάλη δυσκολία θα υποπέσει το ίδιο σε κλοπή¹⁹. Η κινητοποίηση της κολεκτίβας για την υπεράσπιση συλλογικών συμφερόντων μετέτρεπε τα μέλη της σε υποκείμενο παιδαγωγικής επενέργειας προς τους ίδιους τους εαυτούς τους, διαπαιδαγούσε τα άτομα αυτά στο πνεύμα της υπεύθυνης κοινωνικής συμπεριφοράς²⁰.

Η αυτενεργός δράση της παιδικής κοινότητας, ως καρπός και έκφραση συντροφικών, αυτοαναπτυσσόμενων σχέσεων, επέτρεπε στην κολεκτίβα να διατηρεί μια σημαντική αυτοτέλεια απέναντι στις παρεμβάσεις των παιδαγωγών και μάλιστα να ασκεί τη δική της επιρροή στις παρεμβάσεις αυτές. Η παιδική εργασιακή κολεκτίβα, ως ζωντανός κοινωνικός οργανισμός, ανέδνε αυθεντικές μορφές συμβίωσης και συνεργασίας, τις οποίες όφειλε να λά-

βει υπόψη του ο εκπαιδευτικός, στις οποίες έπρεπε να προσαρμοστεί και ο ίδιος, και μόνο δι' αυτών όφειλε να ασκήσει το έργο του. Παρά, λοιπόν, τον καθοδηγητικό τους ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι παιδαγωγοί γίνονταν αποδέκτες του συλλογικού πνεύματος και των παραδόσεων λειτουργίας της παιδικής κοινότητας και μ' αυτόν τον τρόπο διαπαιδαγωγούνταν και οι ίδιοι.

Το παιδαγωγικό εγχείρημα του Α. Σ. Μακάρενκο στο Σταθμό «Μ. Γκόρκυ» και στην Κομμούνα «Φ. Ντζερζίνσκυ» καταμαρτυρεί το γεγονός πως η γέννηση και ανάπτυξη αυθεντικής συλλογικότητας, ζωντανής συνεργατικής σχέσης μεταξύ των νέων είναι ασύμβατη με τα πρότυπα του παλιού συστήματος αγωγής, κατά τα οποία ο παιδαγωγός αποτελεί το αποκλειστικό υποκείμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας και οι μαθητές το αντικείμενο χειραγώγησης. Στο έργο του Α. Σ. Μακάρενκο συναντούμε πολλά παραδείγματα όπου ο ίδιος ως εκπαιδευτικός λαμβάνει από τα παιδιά μαθήματα συλλογικής αυτοοργάνωσης και διεκπαιρέωσης κοινών υποθέσεων. Συνήθως η γενική συνέλευση των τροφίμων διαμόρφωνε και κατέγραφε ένα πλαίσιο κοινών αρχών και απαιτήσεων, ένα είδος κοινής γνώμης, η οποία ασκούσε διορθωτική επιρροή στις αντιλήψεις και τη συμπεριφορά τόσο των τροφίμων όσο και των παιδαγωγών. Αναφερόμενος σε μια τέτοια περίπτωση, ο Α. Σ. Μακάρενκο παρατηρεί: «Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων προς τις κολεκτίβες μου Μ. Γκόρκυ και Φ. Ντζερζίνσκυ για το ότι, απαντώντας στις απαιτήσεις μου απ' αυτές, πρόβαλλαν αντίστοιχες απαιτήσεις από εμένα»²¹. Και λίγο παρακάτω συμπληρώνει: «Μάθαινα από τους κομμουνάρχους μου πώς να είμαι απαιτητικός απέναντι στον εαυτό μου»²².

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι παιδαγωγικές ιδέες και το εκπαιδευτικό σύστημα που εισηγήθηκε ο Α. Σ. Μακάρενκο προσέγγιζαν σημαντικά μια θεμελιώδη ιδέα του Κ. Μαξ, την οποία ο κορυφαίος φιλόσοφος διατύπωσε ασκώντας κριτική στην αντίληψη του Διαφωτισμού και του μεταφυσικού υλισμού, κατά την οποία ο άνθρωπος αποτελεί προϊόν των περιστάσεων και της αγωγής. Η εν λόγω μαρξική ιδέα διατυπώθηκε λακωνικά στην τρίτη θέση για τον Φόυερμπαχ με τις φράσεις: «οι άνθρωποι είναι ακριβώς εκείνοι που αλλάζουν τις περιστάσεις και ο παιδαγωγός έχει κι αυτός ανάγκη να παιδαγωγηθεί»²³. Στην εξεταζόμενη περίπτωση το κριτικό πάθος του Κ. Μαξ στρεφόταν κατά της χειραγωγικής λογικής (η οποία παρατηρούνταν συχνά στους ουτοπικούς στοχαστές) που διαιρούσε την κοινωνία στα υποκείμενα της διαπαιδαγώγησης, τους παιδαγωγούς, και στα αντικείμενα, τους μαθητές. Το κύριο νόημα της παραπάνω μαρξικής ιδέας έγκειται στην επισήμανση του γεγονότος ότι η σχέση παιδαγωγού-παιδαγωγούμενου προϋποθέτει την αλληλεπίδραση μεταξύ τους και, τοιουτοτρόπως, τη διαπαιδαγώγηση όχι μόνο του μαθητή αλλά και του εκπαιδευτικού. Με άλλα λόγια, η σχέση αυτή απαιτεί τη διαρκή μεταβολή του υποκειμένου της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε αντικείμενο εκπαίδευσης και του αντικειμένου σε υποκείμενο παιδαγωγικής επίδρασης στον εαυτό του και στον εκπαιδευτικό.

Αν θα θέλαμε τώρα να συνοψίσουμε τις παιδαγωγικές απόψεις του Α. Σ. Μακάρενκο, θα χρησιμοποιούσαμε τη διατύπωση που ο ίδιος εισήγαγε: Μέθοδος της παράλληλης παιδαγωγικής επενέργειας²⁴. Στόχος της εν λόγω επενέργειας είναι, όπως είδαμε, η διαπαιδαγώγηση του κάθε νεαρού μέλους της σοσιαλιστικής κοινωνίας και η ανάπτυξή του σε προσωπικότητα συγκεκριμένων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων. Όμως ο νέος άνθρωπος στην παιδαγωγική διαδικασία δεν διακρίνεται σε ξεχωριστό αντικείμενο αγωγής αλλά, σύμφωνα

με την παραπάνω μέθοδο, συμμετέχει σε ένα πλέγμα κατάλληλα διαμορφωμένων σχέσεων και δραστηριοτήτων διά των οποίων και διαπαιδαγωγείται²⁵. Η παιδική κολεκτίβα ασκεί την παιδαγωγική της επίδραση στο κάθε μέλος της κυρίως μέσα από τις παραδόσεις της, το στυλ λειτουργίας και τη δύναμη της κοινής γνώμης. Η επίδραση αυτή έχει τη μορφή ενός πλαισίου απαιτήσεων από τον κάθε τρόφιμο, οι οποίες, εν είδει συγκεκριμένων καθηκόντων, ρυθμίζουν και καθοδηγούν τη συμπεριφορά του. Εργαζόμενος για την εκπλήρωση των καθηκόντων του προς το σύνολο, ο νέος αποκτά τη συνήθεια συγκεκριμένης, αμρόζουσας στις σχέσεις της κολεκτίβας συμπεριφοράς. Επίσης αποκτά την ικανότητα να συνειδητοποιεί μόνος του τα καθήκοντά του απέναντι στο σύνολο και να απαιτεί ο ίδιος από τον εαυτό του την τέλεσή τους. Παράλληλα, η συμμετοχή των νέων στη συλλογική ζωή και εργασία αναπτύσσει συντροφικούς συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους, με αποτέλεσμα η αλληλέγγυα κοινωνική συμπεριφορά του καθενός να απορρέει από τα αισθήματά του για τους συνανθρώπους του. Όταν ο νέος άνθρωπος μπορεί πλέον να συνειδητοποιεί τους δεσμούς του με τους άλλους ανθρώπους, όταν θεωρεί καθήκον του και αισθάνεται εσωτερική του ανάγκη την εργασία και τον αγώνα για την πρόοδο της ανθρωπότητας, τότε η ανατροφή του στην παιδική κολεκτίβα έχει πετύχει τους σκοπούς της.

Όμως έχει σημασία να διευκρινίσουμε ότι, σύμφωνα με την μέθοδο της παράλληλης παιδαγωγικής επενέργειας, οι απαιτήσεις που προβάλλει η κολεκτίβα έναντι της ξεχωριστής προσωπικότητας πρέπει να έχουν όχι απαγορευτικό-αποτρεπτικό αλλά κυρίως προτρεπτικό χαρακτήρα. Θα πρέπει, δηλαδή, οι απαιτήσεις αυτές να διαγράφουν μια προοπτική ανάπτυξης της προσωπικότητας και όχι να αποτελούν μηχανισμό χειραγώγησης και υποταγής της. Πρόκειται περί απαιτήσεων συζευγμένων με μια αγωνιστική στάση ζωής, με την πορεία κοπιαστικών προσπαθειών και προοδευτικών υπερβάσεων όλης της παιδικής κοινότητας. Ο Α. Σ. Μακάρενκο κατέκρινε έντονα τις απαιτήσεις από τους νέους που περιορίζουν και καθλώνουν το άτομο, που διαπαιδαγωγούν κομφορμιστές και οδηγούν σ' αυτό που ο ίδιος ονομάζει πειθαρχία των απαγορεύσεων. Για την αποτροπή της παραπάνω περίπτωσης ο σοβιετικός παιδαγωγός διευκρινίζει πως οι μέγιστες απαιτήσεις από την καθεμιά ξεχωριστή προσωπικότητα έχουν παιδαγωγική σημασία μόνο όταν συνοδεύονται από το μέγιστο σεβασμό προς αυτή²⁶. Ο εν λόγω σεβασμός προϋποθέτει τη θεώρηση των ανθρώπων ως αναπτυσσόμενων όντων, ως υποκειμένων της ίδιας της ζωής τους, ως αυτοσκοπών. Οι απαιτήσεις που εγείρονται έναντι του κάθε άτομου στη βάση ενός τέτοιου σεβασμού αποτελούν ταυτόχρονα, κατά τον Α. Σ. Μακάρενκο, και μια αισιόδοξη υπόθεση για το μέλλον αυτού του ανθρώπου. Πρόκειται, τουτέστιν, για την απαίτηση από τον καθένα να καταβάλλει προσπάθεια ώστε να υπερβεί τον εαυτό του, να αναπτυχθεί και να ολοκληρωθεί ως προσωπικότητα μέσα από τη συμμετοχή του στη συλλογική εργασία και τους αγώνες της κοινωνίας. Το δεδομένο παιδαγωγικό *credo* της σύζευξης των μέγιστων απαιτήσεων από το άτομο με το μέγιστο σεβασμό προς αυτό συνεπάγεται, εν κατακλείδι, αυτό που ακολούθως υποστηρίζει ο Α. Σ. Μακάρενκο, ότι διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου σημαίνει να του καλλιεργήσεις τους δρόμους της προοπτικής, τους δρόμους όπου θα βρει την αυριανή ικανοποίηση και χαρά²⁷.

Βέβαια, το παιδαγωγικό ιδεώδες του Α. Σ. Μακάρενκο για το σχεδιασμό μέσω συλλογικών απαιτήσεων από το άτομο της διαδικασίας ανάπτυξης της ανθρώπινης προσωπικότη-

τας χρειαζόταν για την υλοποίησή του ένα τέτοιο κοινωνικό καθεστώς, όπου η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας θα αποτελεί και τον κύριο στόχο των ανθρώπινων σχέσεων. Εδώ αποκαλύπτεται και η συνάφεια του συγκεκριμένου παιδαγωγικού σκοπού με το κοινωνικό ιδεώδες που διακήρυξαν οι Κ. Μαρξ και Φ. Ένγκελς στο *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*: Στη θέση της παλιάς αστικής κοινωνίας, με τις τάξεις και τις τάξεις της αντιθέσεις έρχεται μια ένωση όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων²⁸. Πράγματι, οι παιδαγωγικές απόψεις του Α. Σ. Μακάρενκο και το έργο του στις παιδικές κολεκτίβες «Μ. Γκόρκυ» και «Φ. Ντζερζίνσκυ» είχαν σαφώς ως προϋπόθεση και αφετηρία τις κοινωνικές αλλαγές που συντελέστηκαν με την Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση. Με τη σειρά του, το έργο αυτό συνέβαλε στο γίγνεσθαι της νέας κοινωνίας κατά δύο κυρίως αλληλένδετους τρόπους: *πρώτον*, το παιδαγωγικό ίδρυμα του σοβιετικού κράτους οργανώθηκε ως κολεκτίβα, δηλαδή, ως θεσμός προσιδιάζων στη φύση του σοσιαλιστικού καθεστώτος, και *δεύτερον*, το παιδαγωγικό σύστημα του Α. Σ. Μακάρενκο εισήγαγε ένα συγκεκριμένο και λειτουργικό τρόπο αγωγής-διάπλασης ενός τύπου προσωπικότητας αντίστοιχου των νέων κοινωνικών σχέσεων. Στο πρόσωπο δε αυτού του τύπου ανθρώπου, για τον οποίο οι κομμουνιστικές κοινωνικές σχέσεις αποτελούν εσωτερική ανάγκη και κύριο στόχο ζωής, η νέα κοινωνία αποκτούσε την κινητήρια δύναμη ανάπτυξής της. Μάλιστα, ειρήσθω εν παρόδω, ορισμένες πτυχές του εν λόγω συστήματος ανταποκρίνονταν σε ιδιαίτερες ανάγκες των πρώιμων σταδίων της κομμουνιστικής κοινωνίας, τα οποία διήνυε τότε η Ε.Σ.Σ.Δ. Έχουμε υπόψη μας την έμφαση που έδινε ο Α. Σ. Μακάρενκο στη διαπαιδαγώγηση της ικανότητας του σοβιετικού πολίτη να διατάξει τους συντρόφους του αλλά και να υπακούει σε διαταγές συντρόφων. Μια τέτοια ικανότητα ήταν απαραίτητη σ' εκείνες τις συνθήκες σοσιαλιστικής διεύθυνσης της παραγωγής, όπου οι εργαζόμενοι ήταν μεν συλλογικοί ιδιοκτήτες και διαχειριστές των μέσων παραγωγής παρέμεναν δε, ως επί το πλείστον, άμεσοι παραγωγοί, άμεση παραγωγική δύναμη, και συνεπώς αποτελούσαν και οι ίδιοι αντικείμενο διαχείρισης. Επίσης, στο δεδομένο στάδιο σοσιαλιστικής οικοδόμησης στην Ε. Σ. Σ. Δ. ανταποκρινόταν η προσπάθεια του Α. Σ. Μακάρενκο να διαπαιδαγωγήσει ανθρώπους ικανούς προς τη διεκπεραίωση σκληρών, κοπιαστικών και άχαρων εργασιών, ορμώμενους όμως όχι από την επιδίωξη ιδιωτικού οφέλους ούτε από το φόβο πειθαρχικών μέτρων αλλά από τη συνείδηση του καθήκοντος απέναντι στους συνανθρώπους²⁹. Και αυτή η ικανότητα των εργαζομένων ήταν απαραίτητη στη σοβιετική κοινωνία, όπου όλες οι εργασιακές δραστηριότητες είχαν μεν κοινωνικά αναγκαία χαρακτήρα, απείχαν δε αρκετά από το να αποτελούν ευχάριστη, δημιουργική ενασχόληση και εσωτερική ανάγκη του καθενός.

Στο συγκεκριμένο άρθρο δεν σκοπεύαμε, ούτε άλλωστε είναι εφικτό σε τόσο περιορισμένο χώρο, να απαντήσουμε στο ερώτημα γιατί ηττήθηκε τελικά το σοβιετικό καθεστώς και γιατί το παιδαγωγικό σύστημα του Α. Σ. Μακάρενκο, παρά την ευρεία διάδοση και αναγνώριση των απόψεών του, δεν γνώρισε ποτέ ευρεία πρακτική εφαρμογή. Στόχος μας ήταν να καταδείξουμε, μέσα από μια συγκεκριμένη ιστορική περίπτωση, τη συμβολή της παιδείας, ως διαδικασίας αγωγής της προσωπικότητας, στον προοδευτικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, καθώς επίσης και τη συνάφεια μεταξύ των σκοπών της κοινωνικής εξέλιξης, από τη μια πλευρά, και των σκοπών και μέσων της παιδείας, από την άλλη. Τελειώνω-

ντας, θέλουμε να επισημάνουμε ότι στο έργο του Α. Σ. Μακάρενκο συναντούμε μια από τις πρώτες προσπάθειες ανακάλυψης μεθόδων σκόπιμης και συστηματικής διαπαιδαγώγησης ανθρώπων, συνειδητά αφοσιωμένων στην υπόθεση της κοινωνικής προόδου και της πανανθρώπινης αλληλεγγύης. Γι' αυτόν το λόγο φρονούμε ότι οι θεωρητικές απόψεις και τα πρακτικά εγχειρήματα του σοβιετικού παιδαγωγού αποτελούν πολύτιμη παρακαταθήκη όλων εκείνων των αγώνων που αποσκοπούν σε μια ενωμένη, αταξική ανθρωπότητα και ότι ως τέτοια παρακαταθήκη η εμβέλειά τους ξεπερνά τα χρονικά όρια της σοβιετικής κοινωνίας.

Σημειώσεις

1. Μακάρενκο Α. Σ., «Θέληση, γενναιότητα, προσήλωση στο στόχο», Μακάρενκο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 426. Επίσης, αναφερόμενος στην οργάνωση του σοβιετικού συστήματος διαπαιδαγώγησης, ο Α. Σ. Μακάρενκο δηλώνει: «Το σοβιετικό σύστημα διαπαιδαγώγησης διαφέρει από κάθε άλλο στο ότι είναι σύστημα σοσιαλιστικό και γι' αυτόν το λόγο η δική μας παιδαγωγική οργάνωση έχει τη μορφή της κολεκτίβας. Η κολεκτίβα των μαθητών μας δεν είναι μόνο μια συγκέντρωση νεολαίων, αλλά πρώτα απ' όλα αποτελεί πυρήνα της σοσιαλιστικής κοινωνίας, ο οποίος έχει όλες τις ιδιαιτερότητες, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις με κάθε άλλη κολεκτίβα του σοβιετικού κράτους». Βλ. Μακάρενκο Α. Σ., *Παιδαγωγικά Έργα*, τ. 1, Μόσχα 1983, σελ. 177.
2. Μακάρενκο Α. Σ., «Οι βάσεις της πολιτικής αγωγής», Μακάρενκο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 408.
3. Μακάρενκο Α. Σ., *Παιδαγωγικά Έργα*, τ. 7, Μόσχα 1986, σελ. 30. Ο Α. Σ. Μακάρενκο περιγράφει επίσης το σκοπό της παιδείας ως εξής: «Σκοπό της παιδείας θεωρώ ένα πρόγραμμα ανθρωπίνης προσωπικότητας, ένα πρόγραμμα ανθρώπινου χαρακτήρα και μάλιστα στην έννοια του χαρακτήρα συμπεριλαμβάνω όλο το περιεχόμενο της προσωπικότητας, δηλαδή και το ύψος των εξωτερικών εκφάνσεων και εσωτερικών πεποιθήσεων και την πολιτική διαπαιδαγώγηση και τις γνώσεις — αναμφίβολα όλη την εικόνα της ανθρωπίνης προσωπικότητας». Βλ. Μακάρενκο Α. Σ., «Προβλήματα της σχολικής, σοβιετικής διαπαιδαγώγησης», Μακάρενκο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 118.
4. Όπως ισχυρίζεται ο σοβιετικός παιδαγωγός, «η σοσιαλιστική κοινωνία είναι θεμελιωμένη στην αρχή του κολεκτιβισμού. Σ' αυτή [την κοινωνία - Π. Π.] έχει θέση όχι η μοναχική προσωπικότητα, άλλωτε φανταχτερή σαν το ξιάνθημα κι άλλωτε κοινοτοποποιημένη σαν τη σκόνη του δρόμου, αλλά το μέλος της σοσιαλιστικής κολεκτίβας». Βλ. Μακάρενκο Α. Σ., «Η πείρα από τη μέθοδο λειτουργίας του παιδικού εργασιακού σταθμού», Μακάρενκο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 354.
5. Μακάρενκο Α. Σ., *Παιδαγωγικά Έργα*, τ. 4, Μόσχα 1984, σελ. 88.
6. Χρησιμοποιούμε στο άρθρο μας τη διατύπωση παιδική εργασιακή κολεκτίβα για να αποδώσουμε στα ελληνικά τις ρωσικές λέξεις *detkii troudnoi colectif*, χωρίς να τις μεταφράζουμε ως παιδική εργασιακή συλλογικότητα. Κατά την άποψή μας, η έννοια της συλλογικότητας είναι αρκετά γενική για να δηλώσει τον εν λόγω κοινωνικό και εκπαιδευτικό θεσμό, που αποτέλεσε ιστορική πρωτοτυπία της Σοβιετικής Ένωσης.
7. Μακάρενκο Α. Σ., *Παιδαγωγικά Έργα*, τ. 1, Μόσχα 1983, σελ. 261.
8. Στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, οι Κ. Μαξ και Φ. Ένγκελς εισηγούνται ως ένα από τα πρώτα μέτρα της προλεταριακής εξουσίας το συνδυασμό της εκπαίδευσης με την υλική παραγωγή. Βλ. Μαξ Κ., Ένγκελς Φ., *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1982, σελ. 47. Η ιδέα αυτή συναντάται επίσης στις *Αρχές του Κομμουνισμού*, του Φ. Ένγκελς, στις *Οδηγίες επί ξεχωριστών ζητημάτων προς τους αντιπροσώπους στο προσωρινό Κεντρικό Συμβούλιο*, του Κ. Μαξ, στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, του Κ. Μαξ, στο *Αντι-Ντύρινγκ*, του Φ. Ένγκελς και στο *Κεφάλαιο*, του Κ. Μαξ (Βλ. Μαξ Κ., *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1978, σσ. 501, 505-506).
9. Μακάρενκο Α. Σ., «Διαλέξεις για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών», Μακάρενκο Α. Σ., *Βιβλίο για τους γο-νείς*, Μόσχα 1985, σσ. 415-416.
10. Μακάρενκο Α. Σ., *Περί της διαπαιδαγώγησης*, Μόσχα 1990, σελ. 23.
11. Βλ. Dewey J., *School and Society*, Chicago 1899 και Dewey J., *Democracy and Education*, New York 1916.
12. Μακάρενκο Α. Σ., *Έργα*, τ. 4, Μόσχα 1957, σελ. 526.

13. Χαρακτηριστική της αντίληψης του Α. Σ. Μακάρενο περί παιδικής εργασιακής κολεκτίβας είναι η περιγραφή από τον ίδιο ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών της: «... β) Η κολεκτίβα αποτελεί τμήμα της σοβιετικής κοινωνίας που συνδέεται οργανικά με όλες τις άλλες κολεκτίβες... δ) Η σοβιετική κολεκτίβα υπερασπίζεται ως ζήτημα αρχής την υπόθεση της παγκόσμιας ενότητας της εργαζόμενης ανθρωπότητας. Δεν πρόκειται απλά για μια βιοτική συνένωση ανθρώπων, αλλά για τμήμα του μετώπου μάχης της ανθρωπότητας στην εποχή της παγκόσμιας επανάστασης». Βλ. Μακάρενο Α. Σ., «Η πείρα από τη μέθοδο λειτουργίας του παιδικού εργασιακού σταθμού», Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 356.

14. Στο Σταθμό «Μ. Γκόρκι» ο Α. Σ. Μακάρενο εργάστηκε από το 1920 έως το 1927, στην Κομμούνα «Φ. Ντζερζίνσκι» από το 1927 έως το 1935. Στη λειτουργία του Σταθμού «Μ. Γκόρκι» είναι αφιερωμένο το λογοτεχνικό έργο του Α. Σ. Μακάρενο, *Παιδαγωγικό Ποίημα*, ενώ στην Κομμούνα «Φ. Ντζερζίνσκι» αναφέρονται τα έργα του *Η πορεία του 30ού έτους και Σημείες πάνω στους πύργους*.

15. Προειδοποιώντας για τον κίνδυνο αυτό, ο Α. Σ. Μακάρενο αναφέρει: «Μια τέτοια πρωτοβάθμια κολεκτίβα πάντα εγκυμονεί την τάση να απομακρυνθεί από τα συμφέροντα του συνόλου, να απομονωθεί στα δικά της συμφέροντα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η πρωτοβάθμια κολεκτίβα χάνει την αξία της ως κολεκτίβα», ενώ η μετάβαση στα συμφέροντα της κολεκτίβας του συνόλου καθίσταται δυσχερής». Βλ. Μακάρενο Α. Σ., «Προβλήματα της σχολικής, σοβιετικής διαπαιδαγώγησης», Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 166.

16. Μακάρενο Α. Σ., «Οι βάσεις της πολιτικής αγωγής», Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 418.

17. Στο ίδιο, σελ. 419.

18. Βλ. Μακάρενο Α. Σ., *Παιδαγωγικό Ποίημα*, βιβλίο δεύτερο, Αθήνα 1983, σσ. 441-451 και επίσης Μακάρενο Α. Σ., «Προβλήματα της σχολικής, σοβιετικής διαπαιδαγώγησης», Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σσ. 144-146.

19. Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 2, Μόσχα 1957, σελ. 403.

20. Αναφερόμενος στο ζήτημα ανάδειξης της προσωπικότητας σε υποκείμενο της παιδαγωγικής διαδικασίας, ο σοβιετικός παιδαγωγός διευκρινίζει, ότι προστατεύοντας την κολεκτίβα σε όλα τα σημεία επαφής της με τον εγωισμό της προσωπικότητας, η κολεκτίβα, κατ' αυτόν τον τρόπο, προσστατεύει την κάθε προσωπικότητα και της εξασφαλίζει τις πλέον ευνοϊκές συνθήκες ανάπτυξης. Εδώ η προσωπικότητα προβάλλει από νέα παιδαγωγική θέση: δεν είναι το αντικείμενο της παιδαγωγικής επενέργειας αλλά ο φορέας της, το υποκείμενο, μόνο που υποκείμενο καθίσταται εκφράζοντας τα συμφέροντα όλης της κολεκτίβας. Βλ. Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 2, Μόσχα 1957, σελ. 404.

21. Μακάρενο Α. Σ., *Περί της διαπαιδαγώγησης*, Μόσχα 1990, σελ. 54.

22. Στο ίδιο.

23. Μαϋξ Κ., «Θέσεις για τον Φόνερμπαχ», στο Μαϋξ Κ.-Ενγκελς Φ., *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Αθήνα, Cutenberg, 1989, σελ. 46.

24. Βλ. Μακάρενο Α. Σ., «Η μέθοδος οργάνωσης της παιδαγωγικής διαδικασίας», Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 92.

25. Ο μαθητής του παιδικού μας ιδρύματος —εξηγεί ο Α. Σ. Μακάρενο— είναι πρώτα απ' όλα μέλος της εργασιακής κολεκτίβας και κατόπιν τούτου μαθητής. Στα μάτια του ο παιδαγωγός πρέπει επίσης να προβάλλει πρώτα ως μέλος της ίδιας εργασιακής κολεκτίβας και κατόπιν ως παιδαγωγός και συνεπώς η αλληλεπίδραση παιδαγωγού και διαπαιδαγωγομένου πρέπει να συντελείται στο φόντο των συμφερόντων όχι μόνο μιας στενής παιδαγωγικής διαδικασίας αλλά και του αγώνα για ένα καλύτερο ίδρυμα, για την ευτυχημένη ζωή της κολεκτίβας. Βλ. Μακάρενο Α. Σ., «Η μέθοδος οργάνωσης της παιδαγωγικής διαδικασίας», Μακάρενο Α. Σ., *Έργα*, τ. 5, Μόσχα 1958, σελ. 92.

26. Όσο το δυνατόν περισσότερες απαιτήσεις από τον άνθρωπο —διακηρύσσει λακωνικά ο Α. Σ. Μακάρενο— και όσο το δυνατόν μεγαλύτερος σεβασμός προς αυτόν. Βλ. Μακάρενο Α. Σ., *Παιδαγωγικά έργα*, τ. 4, Μόσχα, 1984, σελ. 121.

27. Βλ. Μακάρενο Α. Σ., *Παιδαγωγικό Ποίημα*, βιβλίο δεύτερο, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1983, σσ. 393-394.

28. Μαϋξ Κ.-Ενγκελς Φ., *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1982, σελ. 48.

29. Όπως υποστηρίζει ο Α. Σ. Μακάρενο, «η ζωή είναι γμάτη από προσπάθεια και ένταση, απαιτεί από τον άνθρωπο τακτική ανιαρή εργασία. Πρέπει να προετοιμάσουμε τα παιδιά μας για τη ζωή, έτσι ώστε να μπορούν να διεκπεραιώνουν αυτή την εργασία χωρίς να βασανίζονται και να καταπιέζονται την προσωπικότητά τους. Αυτό όμως είναι εφικτό μόνο όταν η αξία της εργασίας τεκμηριώνεται από μια σαφή αντίληψη της σημασίας της για την κολεκτίβα. Τούτο σημαίνει συναίσθηση του καθήκοντος». Βλ. Μακάρενο Α. Σ., *Παιδαγωγικά Έργα*, τ. 8, Μόσχα, 1986, σελ. 144.